

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/11/szenyeri-zoltan-tananyagfejlesztes-kutatotanari-program-kereteben-11-03-14/>

Szenyéri Zoltán

Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében¹

2016. január 1-től dolgozom kutatótanárként munkahelyemen, a Dombóvári Illyés Gyula Gimnáziumban. Ebben az intézményben végeztem gimnáziumi tanulmányaimat 1983–1987 között, és ez az egyetlen eddigi munkahelyem a tanári pályámon, hiszen 1993-as diplomázásom után rögtön ide kerültem. 2002-ig gimnáziumi tanárként, 2007-ig igazgató-helyettesként, azóta pedig igazgatóként tevékenykedem itt. A kutatótanári programom legfőbb célja az volt, hogy végezzek saját alap kutatásokat is, s ezeket társítsam tananyagfejlesztésekkel.

A vállalásaim a hazai és külföldi nemzetiségek egykori és jelenlegi helyzetére, problémáira vonatkoznak. 2002-ben a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetében szereztem PhD fokozatot a dél-dunántúli németiség etnikai-földrajzi vizsgálatának tárgyában.² A témaválasztást alapvetően befolyásolta, hogy történelem-földrajz szakos tanárként olyan terület felé orientálódtam, amelyik mindkét tanított tantárgy vizsgálati területéhez szorosan kapcsolódik.

2016 őszén a dombóvári önkormányzat arra kért fel, hogy a létrehozandó Kapos-Hegyháti Natúrparkhoz írjak háttér tanulmányt az érintett települések német nemzetiségi lakosságával kapcsolatban. A munka a szakirodalom összegyűjtésével, a levéltári anyagok átnézésével indult. Hamar kiderült, hogy nagyszabású tanulmány fog keletkezni. A megrendelő dombóvári önkormányzat számára a kért tanulmány első változatával 2017 tavaszára készültem el, az eredményeket a városunk ünnepi hetének keretében megtartott előadásomon mutattam be. Nagy örömmre, a hosszú tanulmány túlnyomó többsége megjelenhetett két publikációban. A Történelmi Földrajzi Közleményekben látott napvilágot a művem első része *Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának sorsa a betelepítésüktől a XVIII. század végéig* címmel.³ Nemsokára sikerült közölni a mű folytatását is a Modern Geográfia című internetes szakfolyóiratban *Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941-2011 között* címmel.⁴ Ez utóbbi cikke különösen büszke vagyok, hiszen tartalmazta saját levéltári és egyéb anyaggyűjtéseimet, nagyon sok saját szerkesztésű kartogramot és egyéb mellékletet a Dombóvár környéki németiségre vonatkozóan.

Egykori doktori alma materem, a PTE Földrajzi Intézete is felkért egy cikk megírására egy emlékkötetbe, amibe Dövényi Zoltán professzor úr egykori tanítványai publikálhattak abból az alkalomból, hogy kedves és nagy tekintélyű mentorunk 2018-ban ünnepelte 70. születésnapját. A cikket közösen írtam kollégámmal, Szalai Gáborral, amely *A második világháborút követő nemzetiségi és etnikai változások a Dél-Dunántúlon – székelyek, felvidékiek és németek a Dél-Dunántúlon* címmel.⁵

A nemzetiségekkel kapcsolatos legfontosabb fogalmak áttekintő értelmezését is sikerült publikációba foglalnom. Ez a mű a Történelemtanítás című internetes szakmai folyóiratban

Szenyéri Zoltán: Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében

jelent meg *Etnikum, nemzet, kisebbség – az etnikai kutatások legfontosabb tudományos kategóriáinak értelmezése* címmel.⁶

A vállalt tananyagfejlesztések szorosan kapcsolódnak a megjelent értekezésekhez. Az első tananyag egy 8 leckéből álló minitankönyv megalkotása volt, amelyet a történelem- és földrajzórák mellett jól lehet használni a német nemzetiségi oktatásban is. Nyolc kronologikusan egymásra épülő lecke öleli fel a Dombóvár környéki német nemzetiség történelmének legfontosabb sorsfordulóit a betelepítésektől napjainkig. A tananyag tartalmaz több olyan témakört, amely a közép- és emelt szintű történelmi érettségi követelmények szerves része. Ilyen a betelepítések kora a XVIII. század elején, s újabban nagyon markánsan megjelenik a második világháború alatti és utáni népességmozgások háttere, a kollektív büntetés az emelt szintű érettségiken.

Mivel valódi tankönyvnek szántam az elkészített leckéket, igyekeztem tipográfiai megoldásokkal is növelni a használhatóságot, az áttekinthetőséget. Más betűtípussal jelenik meg a törzs- és a kiegészítő anyag, más betűfajttal az összefoglaló feladatok, s a mellékletekhez kapcsolódó kérdések, feladatok. A fejlesztés az alábbi leckecímeket tartalmazza:

1. A magyarországi németek betelepítése a XVIII. században
2. A betelepítések következményei, hatásai
3. A dél-dunántúli németiség sorsa a XIX. században
4. A dél-dunántúli németiség sorsa a XX. század első felében
5. A németeket érintő megtorlások sorozata 1944-1948 között 1.
6. A németeket érintő megtorlások sorozata 1944-1948 között 2.
7. A németek sorsa 1949-től a rendszerváltozásig (1990)
8. A németek mint nemzetiség lélekszáma és jogai a mai Magyarországon

Saját kutatásaim is a kollektív megtorlás korszakára vonatkoztak elsősorban, így nem véletlen, hogy ezzel a korról két lecke is foglalkozik. Az utolsó lecke anyaga különösen jól használható a történelem tanításában, része lehet a hazai választójogi rendszer tanításának. Munkám két változatban készült el, a feladatok, kérdések megoldásaival egy tanári változatként, s külön a tanulóknak szánt verzió.

Fontos módszertani cél volt, hogy a diákok elsődleges forrásokat kapjanak, s ezekhez sokoldalú, az elemzést segítő kérdés- és feladatapparátust mellékeljek. A szöveges források mellett sok a kartogram, táblázat, de szerepel fotóelemzés is. Az érzékenyítés jegyében nyitok a művészetek felé is. Ennek szép példája az Örök tél c. történelmi film megtekintése, megadott feldolgozás szempontok alapján. Városom szomszédos faluja az a Kaposszekcső, ahonnan a film cselekménye alapján a főszereplőt elhurcolják, így számunkra és a diákok számára még átélhetőbbek a történések.

A táblázat- (adat)elemzésre példa Vályi András XVIII. század végén keletkezett helységnevtára. Az általam összeállított táblázat a kutatásban érintett helységek vonatkozó adatait tartalmazza.

1. táblázat: A kutatásban érintett helységek és főbb adatai

Település neve	Vallás	Etnikai összetétel	Birtokos
Csibrák	római katolikus	tót	Jeszzenszky
Dombóvár	római katolikus	magyar	herceg Esterházy
Döbrököz	római katolikus	magyar	herceg Esterházy
Dúzs (Dus)	római katolikus	magyar	gróf Apponyi

Szenyéri Zoltán: Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében

<i>Hajmás (Nagy és Kis)</i>	római katolikus	magyar	egyházi tulajdon
<i>Hőgyész</i>	római katolikus	-	gróf Apponyi
<i>Kalaznó</i>	római katolikus	német	gróf Apponyi
<i>Kurd</i>	római katolikus	magyar	herceg Esterházy
<i>Lengyel</i>	római katolikus	német	gróf Amadé
<i>Mágocs</i>	római katolikus	magyar-német	egyházi tulajdon
<i>Mekényes</i>	„lakosai többfélék”	német	herceg Esterházy
<i>Mucsi</i>	római katolikus	német	gróf Apponyi
<i>Vejke (Kis és Nagy)</i>	római katolikus és „másfélék”	-	gróf Apponyi
<i>Závod (Zavad)</i>	római katolikus	német	gróf Apponyi

A táblázat feldolgozását több kérdés is segíti (a tanári verzióhoz tartozó változatot közlöm, tehát mindig szerepelnek a megoldások is):

- *Kiket neveztek akkoriban tótoknak? (A szlovákokat.)*
- *Tudod-e, melyik az a falu, ahol a táblázattal ellentétben később az Apponyiak rendezkedtek be, s gyönyörű kastélyt építettek? (Ma a kastélyban szakközépiskola működik!) (Lengyel)*
- *Melyik családnak van köze a dombóvári gimnázium történetéhez is? (Esterházy)*
- *Mit jelenthetnek a táblázatban a „másfélék” kifejezések? (Főleg a protestánsokra vonatkozik.)*

Fontos volt számomra, hogy nehezebb elsődleges, például jogi forrásokkal is találkozzanak a tanulók. Még a szakavatottak számára sem egyszerű a kitelepítéseket elrendelő és szabályozó jogszabály értő olvasása és elemzése, ezt segíti az egyik feladat. Itt látható egy részlet ebből a szövegből:

Olvasd el a kormányrendelet szövegét, majd válaszolj a kérdésekre!

1. §. Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a magyar Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.

2. §. (1) Az 1. § rendelkezése nem vonatkozik a nem német nemzetiségű (anyanyelvű) személy vele együtt élő házastársára és kiskorú gyermekére, valamint a velük – már a jelen rendelet hatálybalépését megelőzően is – közös háztartásban élő felmenőkre (szülők, nagyszülők), ha azok 65. életévüket 1945. évi december hó 15. napja előtt már betöltötték.

(2) Az 1. § rendelkezését nem kell alkalmazni arra, aki cselekvő tagja volt valamely demokratikus pártnak, vagy legalább 1940 óta tagja volt a Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó valamely szakszervezetnek.

(3) Nem kell alkalmazni az 1. § rendelkezését azokra sem, akik bár német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek.

(5) A (2) és (3) bekezdés szerinti mentességeket nem lehet alkalmazni azokra, akik magyarosított nevüket német hangzásúra változtatták vissza, vagy a Volksbundnak, vagy valamely fasiszta szervezetnek, illetve katonai alakulatnak tagja voltak.”

Szenyeri Zoltán: Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében

A szöveges forráshoz bőséges kérdés- és feladatbázis tartozik:

1. *Kiket köteleztek az ország elhagyására?* (Német nemzetiségűek vagy anyanyelvűek, akik németesre változtatták a nevüket, fegyveres testületek és a Volksbund tagjai voltak.)
2. *Mi vonatkozott azokra, akik magyarok voltak, de a házastársuk német volt?* (Rájuk nem vonatkozott, sőt elvileg ilyen esetben a német házastársra sem.)
3. *Elvihették-e a nagyon idős németeket?* (65 év felettieket nem szállíthattak volna ki.)
4. *Mi történt a németek vagyonával?* (A vagyont „zár alá vették”, tehát gyakorlatilag elkobozták.)
5. *Hogyan korlátozták a németek személyes szabadságát?* (Nem hagyhatták el a lakóhelyüket.)
6. *Hogyan kényszerítették őket a jogszabály betartására?* (Karhatalmat, azaz a rendőrséget vették igénybe kényszerítő eszközül.)

A tananyag tartalmaz játékosabb, kreatívabb feladatokat is. Nagy gondot fordítottam arra, hogy a népszámlálások módszerével, ellentmondásaival megismertessem a tanulókat. Erre vonatkozik az egyik feladat.

Játsszunk népszámlálást!

- *Mi alapján döntenek el az emberek, hogy milyen nemzetiségűnek vallják magukat?* (Kultúra, nyelv, származás, hagyományok, tisztelet.)
- *Milyen különbség lehet napjainkban a nemzetiség és az anyanyelv fogalma között?* (Az anyanyelv a legjobban ismert és a leggyakoribban használt nyelv. A nemzetiség vállalásához, a kötődéshez jól jön a nemzetiség fogalma.)
- *Ki számíthat olyannak a mai Magyarországon, aki jobban beszél valamilyen nyelven a magyarnál?* (Elvileg csak a nagyon idős emberek, a gyermekek nagy része otthon már inkább a magyart tanulja meg.)

A második tananyagfejlesztés az 5-8. évfolyam számára készült „*Hazaszeretetre nevelés, nemzeti-etnikai konfliktusok a világban*” címmel. Az elsővel megegyezik a szerkesztettsége, a tipográfiai megoldások is hasonlóak. Igyekeztem igazodni a korosztály képességeihez, előzetes tudásához, hiszen történelmi-földrajzi előismereteik nem nagyon lehetnek. Így egyszerűbb fogalmi készlettel dolgoztam, játékosabbak a feladatok is. A tematikából adódóan a kapcsolódás még tágabb körű a többi tantárgyhoz. Mivel előkerül a magyar nyelv rokonsága, így magától értetődő a csatlakozás a magyar nyelv és irodalomhoz, de emellett gyakran kerülnek elő olyan mai hétköznapi élethelyzetek, amelyek miatt az etika – hittan/erkölcstan órákon is jól használható.

A minitankönyv az alábbi leckéket tartalmazza:

1. Magyarok vagyunk
2. Még sok minden, amire magyarként büszkék lehetünk
3. Nemzeti értéktár – különleges kincseink
4. Magyarok a nagyvilágban
5. Magyarországon sem mindenki magyar 1.
6. Magyarországon sem mindenki magyar 2.
7. Vándorló milliók 1.
8. Vándorló milliók 2.

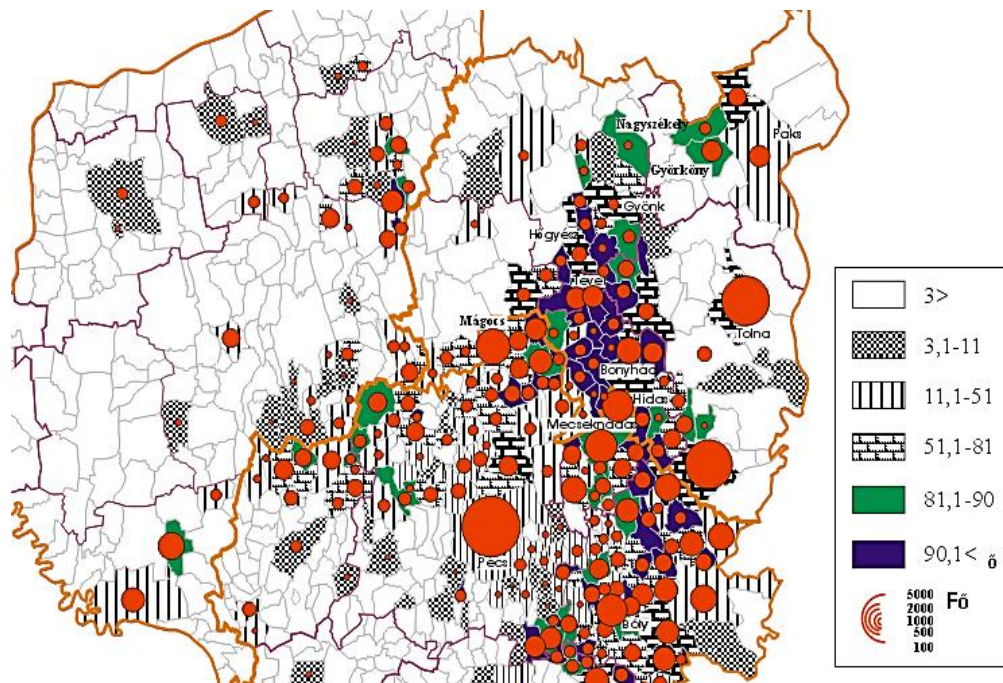
A harmadik tananyag címe: „*Nemzeti-etnikai konfliktusok ma és tegnap*”. A tematika részben megegyezik az előzővel, de jóval bővebb ismeretanyagot tartalmaz, s jobban törekszik a pontos történelmi háttér rekonstruálására, a nehezebb szakszókincs megtanítására. Hasonlóan az előzőhöz, a történelmen kívül a földrajz, az etika, sőt az osztályfőnöki órákon is hatékonyan használható. Az európai és világtörténelem határokat

Szenyéri Zoltán: Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében

átrajzoló folyamatait akartam röviden, de találóan, sok-sok melléklettel bemutatni. A módszertan alapvetően a politikai földrajz eszköztárára támaszkodik, ezért kiemelkedő szerep jut a kartogramoknak. A magyarság szétszóródásának okai, a hazai nemzetiségek bemutatása, s a mai menekültáradat nemzetközi összefüggéseinek feltárása szerepel még a legfontosabb módszertani célok között.

A kartogramok között megtalálhatóak az általam szerkesztettek is. Például az egyik ilyen a dél-dunántúli németesség elhelyezkedését ábrázolja az 1880-as népszámlálás anyanyelvi adatai alapján (a térképvázlat eredetije megtalálható a doktori értekezésemben, s későbbi könyveimben). A tanulók így megismerkedhetnek a felületi ábrázolás és a kördiagramos ábrázolás módszertanával is. Természetesen adott a tudományos elvárásoknak megfelelő hivatkozás, amely orientálja a felhasználó kollégákat, de segítségüket igénybe véve a diákokkal is el lehet sajátítani az etikus és szakszerű hivatkozás eszköztárát.

1. ábra: A német anyanyelvű lakosság százalékos aránya és lélekszáma a Dél-Dunántúlon 1880-ban



Forrás: SZENYÉRI Zoltán (2004): *Német sorsok Dél-Dunántúlon (1700-2001)*. Dombóvári Német Kisebbségi Önkormányzat, Dombóvár, 339.

Az ábra mellől nem hiányozhatnak a megértést segítő feladatok sem.

- *Olvass le a térképről olyan tolnai településeket, ahol nagy létszámban éltek németek!* (Tolna, Tevel, Bonyhád, Hőgyész)
- *Melyik az a baranyai település, ahol a legnagyobb volt a létszámuk, az arányuk még is kicsi volt?* (Pécs, amelynél „nagy kör” található, de a német lakosság aránya alacsony.)
- *Melyik volt az a két tolnai tájegység, ahol a legtöbb német falu helyezkedett el?* (A Tolnai-Hegyhát és a Völgység)

Ez a tananyag is alkalmaz elsődleges történelmi forrásokat. Erre példa potsdami konferencia határozatainak elemzése. A konferencia a következő megállapodásra jutott a németeknek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítését

Szenyéri Zoltán: Tananyagfejlesztés kutatótanári program keretében

illetően: „A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba. Egyetértenek abban, hogy mindenfajta áttelepítésnek, amelyre ténylegesen sor kerül, szervezeten és humánus módon kell végbemennie...” (Részlet a potsdami konferencia határozataiból)⁷

Miért akarták a németeket a három országból kiszállítani? (Politikai ok – a németeket büntetni kellett a háborús cselekedeteikért. Gazdasági indokok – másokat hozzá lehetett juttatni a tulajdonukhoz, főleg a földek voltak értékesek.)

Fontos szerephez juthatnak a képi források, a mai diákok számára amúgy is nagyon fontos szempont a vizuális élmény biztosítása. A következő kép a kitelepítések idején készült.

1. kép: Svábok a vagonban, útban Németország felé



Forrás: Gonda Gábor, Rubicon online,

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kitaszitottsag_a_magyarorszagi_nemetek_sorsa_a_masodik_vila_ghaborut_koveto_evekben/ (Letöltés: 2019. máj. 1.)

Nézz utána, miért emlékeztetett a képek alapján a kitelepítés a zsidók elhurcolására! (Természetesen a marhavagonokba zsúfolt emberekre kell gondolni, tehát a szállítás körülményei nagyon hasonlítottak.)

A tananyag legmodernebb, legaktuálisabb része az utolsó két lecke, amelyek a jelenkori népvándorlással foglalkoznak. Olyan meghökkentő, elgondolkodtató képi forrásokat is sikerült találnom, amelyek a tanulók fantáziáját jól megdolgoztathatják. Erre példa az alábbi forrás.

2. kép: Hangyaboly-ország



Források:

- https://www.google.hu/search?q=explosion+of+population&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiakvrHp8TkaHxUBUIHT_FAMcQ_AUIEigB&biw=1366&bih=657#imgrc=eo4_fw2GUJXxM:
- https://www.google.hu/search?q=explosion+of+population&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiakvrHp8TkaHxUBUIHT_FAMcQ_AUIEigB&biw=1366&bih=657#imgrc=-xeWqN4NaMybM:
- https://www.google.hu/search?q=explosion+of+population&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiakvrHp8TkaHxUBUIHT_FAMcQ_AUIEigB&biw=1366&bih=657

(Letöltés: 2019. szept. 9.)

Miért nevezhetik a világ méhkasának Ázsiát? Melyik a két legnépesebb ország Ázsiában? (Kína és újabban India lakossága is meghaladhatja az 1,5 milliárd főt, s vannak 100 millió fő feletti egyéb országok. Kimagasló a kontinens szerepe a világ népességében.)

Milyen veszélyeket rejtenek az emberek vasúti utazási szokásai Indiában? Miért nem akadályozzák meg ezeket a hatóságok, pl. a rendőrség? Miért nem tudja a problémákat az állam kezelni? (Szegény ország, nincsen fejlett közlekedési hálózat, ill. annak a bővülése nem tart lépést a gyorsan növekvő lakossággal. Ilyen tömegek esetén a hatóságok tehetetlenek. Mindenki hozzászólt a veszélyes utazásokhoz.)

Melyik ország alaprajza rajzolódik ki az ábrán? (Nagyon szemléletes az ábra, hiszen India kontúrjait teszik ki az emberek.)

Összesítve tehát három 8-9 leckéből álló kis tankönyvet szerkesztettem hasonló módszertan felhasználása alapján. A cél az volt, hogy a tanár kollégáknak „kész”, használható anyagot adjak a kezükbe. Kéznel legyenek a források, lehetőleg minél változatosabb tartalommal, s azok elemezése, feldolgozása is megtörténjen. Ehhez a célhoz mindig rendelkezésre állnak a közvetlenül mellettük álló kérdések, feladatok. A tananyagokat nem csupán a történelem órákon lehet jól hasznosítani, hanem a modern pedagógiai elvárásoknak megfelelően egyéb tanórákon is.

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és a Református Tananyagfejlesztő Csoport 2020. február 1-jén megtartott „Első kézből. Új megközelítések a történelmi kutatásban és a történelemtanításban” c. konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² SZENYÉRI Zoltán (2002): *Baranya és Tolna megye német kisebbsége etnikai földrajzi vizsgálata a XVIII. századtól napjainkig*. PhD értekezés. PTE Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs. Témavezető: Dr. DÖVÉNYI Zoltán.
<https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16260> (Letöltés: 2020. szept. 30.)
Könyvváltozat: SZENYÉRI Zoltán (2004): *Német sorsok Dél-Dunántúlon (1700-2001)*. Dombóvári Német Kisebbségi Önkormányzat, Dombóvár.
- ³ SZENYÉRI Zoltán (2018): Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának sorsa s betelepülésüktől a XVIII. század végéig. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 6. évf. 1. sz. 36-55.
http://www.nyf.hu/foldrajz/sites/www.nyf.hu/foldrajz/files/oktatasi_segedanyagok/konyvek/TFK-2018-1-honlapra.pdf (Letöltés: 2020. szept. 30.)
- ⁴ SZENYÉRI Zoltán (2019): Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941-2011 között. *Modern Geográfia*, 14. évf. II. sz. 1-34.
http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2019/09/2019_II_01_szenyeri.pdf (Letöltés: 2020. szept. 30.)
- ⁵ SZALAI Gábor – SZENYÉRI Zoltán (2018): A második világháborút követő nemzetiségi és etnikai változások a Dél-Dunántúlon – székelyek, felvidékiek és németek a Dél-Dunántúlon. In: PAP Norbert – SZALAI Gábor (szerk.): *Táj geográfus ecsettel*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs, 219-235.
- ⁶ SZENYÉRI Zoltán: Etnikum, nemzet, kisebbség: az etnikai kutatások legfontosabb tudományos kategóriáinak értelmezése. *Történelemtanítás (LIV.) Új folyam X. évf. 2. sz.* (2019. június)
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/06/szenyeri-zoltan-etnikum-nemzet-kisebbség-az-etnikai-kutatasok-legfontosabb-tudomanyos-kategoriainak-ertelmezese-10-02-04/> (Letöltés: 2020. szept. 30.)
- ⁷ *Közlemény a három hatalom berlini konferenciájáról*. XIII. A német lakosság rendezett áttelepítése.
http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/potsdami_kozlemeney.html (Letöltés: 2020. szept. 30.)